

קין והבל: על פנים נפולות ועל רצח

פרופ' יונתן גרוסמן

שלוש מערכות מרכזיות בונות את סיפור קין והבל: לידת הבנים ודחיית הקורבן של קין; הרצח ועונשו; קורות קין ומשפחתו מחוץ לעדן. כל חלק יכול להיבחן בפני עצמו אולם יש קשר פנימי בין המערכות כולן: דחיית הקורבן של קין (מערכה א) ניצבת כבסיס לקנאתו באחיו וכמניע לרצח (מערכה ב), וכפי שעוד ניווכח יש לבחון את שושלת קין (מערכה ג) לאור דמותו של קין, מייסד השושלת. קריאת כל שלוש הסצנות כחלקים של סיפור אחד מעוגנת גם במסגרת הספרותית שמלכדת את כל פרק ד בכפיפה אחת. הפרק פותח בלידת חווה את קין ואת הבל ("וַהֲאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֵת ה' וַתִּסַּף לָלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל" – ד, א-ב). והפרק נחתם בלידת שת – 'מחליפו' של הבל: "וַיִּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחֵר תַּחַת הָבֶל כִּי הָרְגוּ קַיִן" (ד, כה).¹ יושם לב ללשון "וידע אדם עוד" בפסוק החותם את הסיפור, שמוסיף 'ידיעה' על 'ידיעה' שכבר הוזכרה בתחילת הסיפור (פסוק א), ולכך שבפסוק החותם נזכרים שוב קין והבל. לפנינו אם כן סיפור המבקש לתאר את קורות 'הדור הבא' – את סיפורם של בני אדם וחווה. הדיון להלן יתמקד בכל תמונה בפני עצמה, אך גם ברציפות הקריאה שמלכדת את המערכות כולן ויוצרת את הסיפור השלם.

נכון יהיה לומר שבאופן כללי ההשקפה העולה מן המקרא היא שיש סדר במציאות, שיש גמול אלוהי ושיש צדק. למעט ספרים בודדים, כדוגמת ספר קהלת, שערערו על 'סדר העולם' (מה שבספרות החכמה המצרית הקדומה מכונה 'מאעת'), המקרא באופן כללי שותף להשקפה שהעולם מסודר.² גם אלו שקובלים כנגד הצדק מעידים על הנחת המוצא שסדר כזה ראוי שיימצא. באמת, לא די בזאת שיש גמול אלא שהוא מושתת על מידה כנגד מידה, עיקרון שמבליט את הצדק הפנימי וההיגיון שניצבים בבסיס העולם. ולא די בזאת שסדר זה תקף לגבי בני אדם, הרי שהוא מוחל גם על בעלי חיים ואף על חפצים.³

האם גם בסיפור קין והבל ניתן למצוא עקבות לסדר העולמי הדתי? להשגחה שיש בה צדק? צבי אדר חשב שגם בסיפור זה ניתן לחוש בכך:

ואלהים הוא המעניש, הנותן לרשע כרשעתו. קין אשר הוציא את הבל מן העולם מגורש מן האדמה אשר נתנה לו את יבולה, מן העולם המסודר ומן ההשגחה האלוהית.⁴

¹ בעצם הפרק נחתם בפסוק כו: "וּלְשֵׁת גַם הוּא יָלַד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אַז הוּחַל לְקָרָא בְּשֵׁם ה'". זהו פסוק מפתח במעקב אחר יחסי אלוהי ישראל והאדם ועוד נדון בו. לעצם מסגרת הסיפור אין זה משנה.

² ראו: פוקס, תפיסת האלוהות.

³ ראו במיוחד: יעקבס, מידה כנגד מידה; שמש, מידה כנגד מידה.

⁴ אדר, בראשית, עמ' 25. אחרים חלקו עליו, כמו יעקבס: "אין בסיס לשוני-סגנוני בין המעשה לתוצאתו המוצעת, והקשר הענייני אינו משכנע" (מידה כנגד מידה, עמ' 11 הערה 4; עמ' 143).

המוטיבציה של גישה זו ברורה: בסיפור הרצח הראשון מצפה הקורא למצוא את העיקרון הרווח של 'מידה כנגד מידה', כלומר למצוא בו גמול בעל היגיון פנימי שמבאר את עצמו. אולם דומני, שבנקודה זו עצמה סיפורנו מפתיע בשתי הסצנות המרכזיות שבו: הן בתמונת ההקרבה הן בתמונת הרצח, תיאוריית 'העולם המסודר' קורסת, וכפי שנראה – דרכי העיצוב של הסיפור מעלים במכוון את הציפיות שיקרה דבר מה אחד – אשר מותאם לעולם מסודר וצודק – אולם קורה דבר מה אחר.

מערכה ראשונה: לידה וקורבנות

קו הפרשנות המקובל, מאז הפרשנות העתיקה והמשך בפרשנות ימי הביניים ובפרשנות המודרנית, הוא שקין מעוצב כדמות שלילית כבר מתחילת הסיפור ולא רק במעשה הרצח.⁵ כביטוי להשקפה זו ניתן להזכיר שלושה מוקדים.

1. קין הוא בנו של השטן

בפרקי דר' אליעזר נאמר:

בא אליה [אל חווה] רוכב נחש ועיברה את קין, ואחר כך בא אליה אדם ועיברה את הבל, שנ' 'והאדם ידע את חוה אשתו'. מה ידע? ידע שהייתה מעוברת וראה את דמותו שלא מן התחתונים אלא מן העליונים (פרקי דרבי אליעזר פרק כא).

מדרש זה מבחין בין קין לבין הבל כבר מרגע עיבורם וטוען שקין כלל אינו בנו של אדם אלא בנו של "רוכב נחש". ייתכן שהשקפה זו עולה כבר בתרגום הפשיטתא (תרגום ארמי סורי), שתרגם את תיאור קין ש'נפלו פניו' בביטוי "ואתכמרי אפוהי". ייתכן שהכוונה ל"השחירו" פניו, ושהדבר משקף את דמותו השטנית של קין.⁶ אחרים חלקו

⁵ לסקירה של הפרשנות המוקדמת ההולכת בקו זה (במיוחד מה שמשתקף בשבעים, אצל פילון ובחכמת שלמה) ראו: הייווארד, במה טעה קין.

⁶ כך סבור, לוי, פשיטתא. השוו גם לבראשית רבה ששם נאמר על פני קין "שנעשו כאוד" (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 209). מקובל לראות זאת כהשחירו – בהתאמה לפשיטתא. גם אם הכוונה להאדימו, הדבר מתאים לתפיסתו של השטן.

על קריאה זו,⁷ אך היא השפיעה על מסורות רבות שנלוו לדמותו של קין במשך הדורות בישראל ומחוצה לה.⁸ ברוח זו תירגם למשל המיוחס ליונתן: "ואדם ידע ית חוה איתתיה דהיא מתעברא מן סמאל מלאכא די".⁹

2. עובד האדמה המקוללת

ממסורות מדרשיות-קדומות המלוות את קין נקפוץ לפרשנות ימי הביניים, ונעקוב אחר היחס לקין כפי שעולה מתוך פירוש רש"י. בקריאה של רש"י את הסיפור יש עימות חד בין שתי הדמויות, קין מייצג את הרע והבל את הטוב.¹⁰ העדיפות של הבל על פני קין בולט – על פי רש"י – כבר בלידתם, עוד לפני בחירתם שלהם. רש"י מביא בפירושו דרשה לגבי לידת תאומות עם קין והבל: "את קין, את אחיו, את הבל" – שלוש 'אתים' רבויין הן; תאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתיים, לכך נאמר 'ותוסף'.¹¹

עדיפות הבל על פני קין בולטת בפירושו של רש"י עוד יותר בשלב הבא בסיפור – בבחירת מקצועם: "רועה צאן – לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה".¹² ובניגוד להבל שפירש מהאדמה המקוללת, קין נמשך לאדמה מקוללת זו. המקור המדרשי של רש"י נשתמר ככל הנראה במדרש הגדול,¹³ ושם מובאים הדברים בחריפות גדולה עוד יותר: "ויהי הבל רועה צאן – שנתירא מן הקללה שקלל הקב"ה את האדמה שנאמר 'בעצבון תאכלנה', והיה מתעסק ברעיית בהמות. אבל קין לא נתירא מהקב"ה והיה קשה עורף ואמר אני אהיה עובד אדמה". כלומר, בחירת עיסוקם של הבנים היא תגובה ישירה לסיפור הקודם שבו האדמה קוללה. דבר זה אינו מפריע לקין לחזור לעבודתה, ולא נח הדרשן עד שקראו "קשה עורף".

3. קורבן מן הפסולת

⁷ ישעיהו מאורי חלק על קריאה זו. לדעתו 'אתכמר' משמעו גם 'התעצב' וזו משמעות הפועל כאן (מאורי, פשיטתא, עמ' 238-239 הערה 63).

⁸ יעקב כדורי (קוגל) הראה כיצד בפרשנות הנוצרית הקדומה לסיפור תואר קין כבנו של השטן: "בזאת ייודעו בני האלוהים ובני השטן: כל איש אשר צדקות לא יעשה איננו מאלוהים וכן כל אשר לא יאהב את אחיו. כי זאת היא הפקודה אשר שמעתם מקדם לאהבה איש את אחיו. לא כקין הבא ממקור הרע ויהרוג את אחיו. ומדוע הרגו? יען כל מעשיו היו רעים ומעשי אחיו ישרים" (יוחנן, איגרת הראשונה ג, 9-12). מעבר לניגוד בין קין ש"כל מעשיו היו רעים" לבין הבל ש"מעשיו ישרים", יושם לב לאמירה שקין בא "ממקור הרע", ומתוך ההקשר ברור שהכוונה שהוא בן השטן, כפי שתחילת הדברים מלמדת. כדורי הוסיף שייתכן שהרקע הטקסטואלי לקריאה זו היא הביטוי המתמיה "קניתי איש את ה" – מדוע לכנות תינוק קטן בתואר 'איש'? הוא הציע שהפרשנות שהציגה את קין כבן השטן בחנה ביטוי זה על רקע 'האיש' המקראי שלעתיים אינו אלא מלאך. גם כאן, עם הולדת קין, אומרת חווה שהיא חוקקה קשר קבוע עם 'האיש' עם ישות מהעליונים – אבי בנה (קוגל, כיצד לקרוא, עמ' 60).

⁹ ראו את הדיון אצל סקרלאטה, מחוץ לעדן, עמ' 39-41.
¹⁰ השוו לדבריו של מאיר רפלד, דמותו של קין ("יסודו הרעיוני-חינוכי של רש"י במסכת זו, הוא לצייר את הרוע והשחיתות בהתגלמותם המירבית. להמחשתם, נבחר קין מראשית התנהגותו הנלווה בפרשת קרבנו, דרך אכזריותו כשופך דמים ללא נימוק, התקוממותו כלפי ההשגחה העליונה וסירובו להכיר בחטאו" – עמ' 23).

¹¹ פירושו לבראשית ד, א-ב; מהדורת הכתר, עמ' 58. בעקבות בראשית רבה פרשה כב, ג (משם עולה שהלימוד הוא לא מהפועל 'ותוסף' אלא מהמשך הצירוף – 'ותוסף ללדת': הוסיפה בלידה ולא בהיריון, ומכאן שמדובר בתאומה).

¹² פירוש רש"י לבראשית ד, ב; מהדורת הכתר, עמ' 58-60.

¹³ כך שיער הרב כשר, תורה שלמה, על בראשית ד, סימן כד בהערות.

מוקד הפרשנות השלישי שאני מבקש להזכיר כעת הוא איכות הקורבן שקין בחר להביא. רש"י כידוע מותח ביקורת על בחירתו של קין: "מפרי האדמה – מן הגרוע", ובבראשית רבה הנוסח הוא "מן הפסולת. משל לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסיפות [=] האפילות, הפירות שמתבשלים לאחרונה, והם הפירות הגרועים".¹⁴ ניתן לקרוא פרשנות זו באופן רך יחסית, ולראות לאורה את קין כמייצג עובד ה' המנסה לצאת ידי חובה אך אינו מצוי בקשר של ממש עם אלוהיו. אולם ניתן לקרוא פרשנות זו באופן חריף יותר: קין סבור שהוא בעל הבית, שהפירות המשובחים מגיעים לו – על טרחתו בגידולם ועל שזרע וצימח אותם, וגם אם ה' שותף בהצמחת היבול, הוא המשקיף, ומגיעים לו הפירות שנותרים לאחר שקין קיבל את חלקו. אני משער שהמדרש שמדבר על זמן הבשלת הפירות רומז לעימות של ממש בין הבאת הפירות של קין לבין מצוות ביכורים שבה יש חשיבות מיוחדת לבחירת הפירות שהבשילו בראשונה: "פִּיצַד מִפְּרִישֵׁי הַבְּכוֹרִים: יוֹרֵד אֶדָם בְּתוֹךְ שְׂדֵהוּ וְרוֹאֶה תְּאֵנָה שְׁבֻכָּה, אֶשְׁכּוֹל שְׁבֻכָּר, רִמּוֹן שְׁבֻכָּר, קוֹשְׁרוֹ בְּגָמִי, וְאוֹמֵר, הֲרִי אֱלוֹ בְּכוֹרִים" (משנת ביכורים ג, א). כידוע, חז"ל צמצמו את דין הביכורים רק לשבעת המינים שבהם נשתבחה ארץ ישראל, ואף עליהם נאמר שיש להביא דווקא פירות משובחים ויפים: "אֵין מְבִיאִין בְּכוֹרִים חוּץ מִשְׁבַּעַת הַמִּינִים. לֹא מִתְמָרִים שְׁבֻכָּהִים, וְלֹא מִפְּרוֹת שְׁבֻעָמָקִים, וְלֹא מִזֵּיתֵי שְׁמֹן שְׂאִינָם מִן הַמְּבַחֵר" (שם א, ג). בניגוד לדרישות אלו ניצב קין – לפי פירוש המדרש ורש"י – שהביא פירות גרועים, שהביא את הפסולת שנותרה לו לאחר אכילתו.

כסיכום הצעת קריאה זו נעיין בדברי ר' חיים בן עטר, שאחז בעמדה חד משמעית זו:

'וקין היה' – ראוי שיאמר 'ויהי קין עובד אדמה' כשם שאמר 'ויהי הבל', ומה שחלק ביניהם לפי שלא היה עניינם שוה אבל היו שני הפכים זה צדיק וזה רשע. ומכאן יש ללמוד שהטוב והרע שורש אחד להם שכולו טוב, שכן אדם הראשון היה כולו טוב ויצאו ממנו אחד טוב ואחד רע...

היה לו [= לקין] להביא ביכורים מפרי האילן משבעת המינים, אבל יגיד הכתוב פחיתותו וצרות עינו כי היה איש רע עין. וזה שלא אמר 'מראשית פרי האדמה' אבל 'מפרי האדמה' כלומר מן הפחות שבכל. וזרע פשתן היה כמו שדרשו חז"ל. והכתובים יורו כן, כי על כן קיצר במנחתו שלא הייתה רצויה והאריך במנחתו של הבל הרצויה, וזהו שאמר 'מבכורות צאנו ומחלבהן' כי הבל הביא ביכורים מדבר הראוי לקרבן, וקין הביא פירות שאינם ראויים לקרבן, ולא ביכורי פירות אלא פחות שבפירות.¹⁵

מהי המוטיבציה של צביעה כה קודרת של דמותו של קין? גם אם ניתן לסמוך על דיוק כזה או אחר בכתוב עצמו (במיוחד הצבת בחירת קורבנותיו בניגוד לבחירת הקורבנות של הבל – ראו להלן), סביר להניח שעיקר המוטיבציה של קריאה זו הוא קריאת תחילת הסיפור על רקע המשכו: מאחר שבהמשך העלילה ה' דוחה את קורבנו של קין ומעדיף את קורבן אחיו, וחשוב מכך – בהמשך העלילה קין רוצח את אחיו, הרי שיש נטייה ברורה לחפש את עקבות הרוצח כבר בתחילת הסיפור, ובמקרה שלפנינו, מחפשים את עקבות הרוצח אף טרם לידתו של הגיבור – באביו מולידו, שאינו אלא השטן, או הנחש.

¹⁴ פירוש רש"י לבראשית ד, ג (מהדורת הכתר, עמ' 60); בראשית רבה פרשה כב (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 207). על פירות 'סיפות' ראו למשל משנה תרומות ד, ו.

¹⁵ ר' חיים בן עטר, אור החיים, על בראשית ד, ג.

לפיכך, הקורא את הסיפור עם פירוש רש"י צמוד, לא נתקל בשום קושי כשמתגלה שקורבנו של קין לא התקבל: הרי זוהי הדמות שבחרה לעבוד את האדמה שנתקללה, ושקורבנה נלקח מן הגרוע שבפירות! אדרבה: לו היה הקורבן מתקבל הייתה בזה הפתעה גדולה.

אולם, יש להיזהר מביאור שלב מוקדם בסיפור לאור המשכו. דבר זה אפשרי ואף נצרך בקריאה שנייה ושלישית, אולם מעקב אחר תהליך הקריאה הוא קריטי להבנה מלאה של משמעות הסיפור, שהוא משמעות של תהליך קריאה שאותו הקורא עבר, או בלשון מאמרו הקלסי של מנחם פרי: "הדינאמיקה של הטקסט הספרותי מוליד את משמעות הסיפור".¹⁶

בקריאת סיפורנו לפי סדר כתיבתו, לא די בזה שקין אינו מוצג בתחילת הסיפור כרשע, אלא אדרבה – ניתן לראות בפסוקי הפתיחה של הסיפור אהדה לקין ויצירת הזדהות איתו!

נפנה אם כן לקריאת הסיפור לפי סדרו. הסיפור נפתח בלידת שני האחים: "וַהֲאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה' (ד, א). הפועל 'ידע' בהוראה מינית אינו רווח במקרא (ביחס לפעלים האלטרנטיביים 'שכב', 'בא') אולם זהו הפועל המועדף בסיפור שלפנינו: הוא נזכר בפתיחתו (ד, א) ובחתימתו ("וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ" – ד, כה), ואף בפסוק המעבר בין קורות קין בעדן לקורותיו לאחר הגירוש ("וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ" – ד, יז). הבחירה בפועל זה יוצרת זיקה ליחידה הקודמת – לאכילה מעץ הדעת טוב ורע. על זיקה זו ועל משמעותה נעמוד בסיום ניתוח הסיפור. אולם יש בבחירת הפועל 'לדעת' על פני הפעלים האלטרנטיביים האחרים שמורים על יחסי מין, כדי להבליט את הממד הרגשי ולא להסתפק בממד הפיסיולוגי. פעולת הידיעה קשורה בחיבור נפשי, בהזדהות ובהבנה, וברוח דבריו של דליטש: "הולדה" משותפת לבני אדם ולבעלי חיים, אולם הפועל 'לדעת' לא מופיע לעולם בהקשר זה ביחס לבעלי חיים, מפני שאצל בעלי חיים זהו תהליך הורמונלי כפוי, בעוד אצל האדם גם פריון ומיניות תלויים ברצונו החופשי וקשורים בעולם נפשי ומוסרי.¹⁷

הדבר החשוב יותר לעיצוב הדמויות הוא כמובן שִׁמְן. מסתבר שיש לראות את המשמעות העיקרית של השם 'קין' כקשור בבעל המלאכה המתעסק בברזל, ומשמעות השם היא כנראה 'נפח'. אך גם אם כן, מדרש השם שמשולב באופן גלוי בסיפור הוא שונה. חווה קושרת בין השם של 'קין' לבריאה או יצירה: "וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה' (ד, א).¹⁸

כך אם כן, הקורא פוגש לראשונה בקין כששמו מבטא את יצירת האיש הראשון שנעשה בידי אדם: "קנתי איש את ה'". היו שראו בדרשה זו עמידה שחצנית של חווה המשווה עצמה לאלוהים: כמו שהאל ברא את האדם הראשון, כך היא בראה את האדם השני.¹⁹ אולם קריאה זו מחמירה עם חווה. המשמעות הפשוטה של הקריאה

¹⁶ פרי, דינאמיקה. הרחבתי בעמדה עקרונית זו בהזדמנות אחרת: גרוסמן, גלוי ומוצפן, עמ' 281-337.

¹⁷ דליטש, בראשית, עמ' 177.

¹⁸ אולברייט ביסס זאת על קנ"י באוגרית, בעוד אחרים (כמו סקינר, המילטון וקיל), ביססו זאת על הוראת השורש קנ"ה בעברית המקראית. ראו עוד על שמו ומשמעותו אצל הס, קין.

¹⁹ "האישה הראשונה, באשרה על לידת בנה הראשון, מתגאה בכוח היצירה שבה, הנדמה בעיניה קרוב לכוח היצירה של הבורא" (קאסוטו, פירוש, עמ' 135).

היא: 'קניתי איש את ה' = יצרתי איש עם ה',²⁰ ואדרבה: עם תחילת הסיפור פוגש הקורא בחווה כדמות מאמינה הנרגשת משותפות הבריאה שזומנה אליה.²¹ מדרש השם של קין מלמד הרבה על תודעתה של האם – קוראת השם – אך כפי המקובל, בדבר זה נרמז הקורא גם על אישיותו של בעל השם. שמו של קין מורה על שותפות ועל הדדיות בין האדם ובין אלוהיו,²² וכל שנוטר הוא לחכות ולראות אם קין יממש בחייו את אשר נטבע בשמו: האם גם הוא יחיה מתוך תחושת שותפות עם האל.²³

אומנם, לאחר שהפסוק פתח ואמר "והאדם ידע את חוה אשתו" היינו אולי מצפים שתאמר חווה 'קניתי איש עם אדם', אולם איני סבור שעל האדם להרגיש שאשתו היולדת מפנה לו עורף. אדרבה: הפסוק השלם נותן תחושה של שלושה שותפים באדם, והזכרת האדם בתחילת הפסוק משתפת גם אותו במלאכת הבריאה, 'הקנייה', שמתרחשת כאן עם הולדת קין: "כשברא אותי ואת אישי – בלבדו בראנו, אבל בזה אנו שותפין עמו".²⁴ על האפשרות שגם עיצוב שותפות שכזו עם ה' חורגת מהראוי, ראו להלן.

לאחר תיאור לידת קין מתוארת לידת אחיו: "וַתִּסַּף לְלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל" (ד, ב). למרות המילים הקצרות מצליח הסיפור להשרות את התחושה שהבל הוא משני ביחס לקין. ראשית, לידת הבל פותחת בפועל 'ותוסף'. כבר בכך מעוצב הבל כנספח של קין, הוא 'נוסף' על אחיו, ובלשון הכתוב עצמו – הבל הוא 'אחיו של קין'.²⁵ אומנם קשה להכריע בדבר זה רק על סמך הפועל 'ותוסף', אולם המשך הפסוק ממשיך ותומך בתחושה זו. העובדה שאין מדרש שם להבל בולטת דווקא על רקע הבאת מדרש השם לקין. לכן, אין מדובר בקושי שנובע מחסרון רכיב סיפורי, כפי שחלק הציגו זאת, אלא בחיסרון הנובע מדרכי העיצוב של הקבלת האחים זה לזה. שבירת הסימטריה בתיאור שמות הבנים בולטת, והופכת את הבל לדמות משנית בסיפור.²⁶

אולם, דבר זה אינו אלא רקע לנתון הבולט יותר שמשפיע באופן ניכר על הקורא והוא משמעות שמו של הבל. פון ראד התבטא כאן: "אחיו של קין נולד וקיבל את השם 'הבל'. ביאור לשם אומנם לא ניתן, אך כל מי ששומע את שמו, חושב על הוראת המילה בעברית – רוח, חסר תועלת – ונוטל את האסוציאציה הזו כרמז קודר לבאות".²⁷ ייתכן גם שאי הזכרת מדרש השם באופן מפורש, מחזקת את מדרש השם הרמוז: 'הבל' קשור בחידלון

²⁰ בורגר טען, על סמך האכדית שיש להבין את "את" במובן של "מ": קניתי איש מה' (בורגר, בראשית ד). לאפשרות שפסוק זה רומז להתערבות אלוהית בלידת קין ראו גורדון, שמות פרטיים.

²¹ בדומה: ווסטרמן, בראשית, א, עמ' 289-299.

²² עד כמה יש לראות באל שותף בלידת קין היא כמובן שאלה דרמטית. ראו למשל את דיונו של דויד בוקווי, קנה (הוא השווה זאת לתיאור שרה היולדת בפרק כא, א – "וה' פקד את שרה כאשר אמר").

²³ קריאה חיובית זו תבולט עוד יותר אם נאמץ את ההבנה של הפשיטתא את הצירוף "את ה'" שתירגם: "קניתי ה' לה'", כלומר שחווה הקדישה את קין לעבודת ה', בדומה לחנה שהקדישה את שמואל בנה. ראו על כך אצל סקרלאטה, מחוץ לעדן, עמ' 36. גם רמב"ן פירש בדרך דומה: "והנכון לי, שאמרה: הן הזה יהיה לי קנין ליי", כי כאשר נמות יהיה במקומו לעבוד את בוראו" (פירושו לבראשית ד, א; מהדורת הכתר, עמ' 58).

²⁴ רש"י לבראשית ד, א; מהדורת הכתר, עמ' 58.

²⁵ ברוח זו התנסח גם גונקל, בראשית, עמ' 42.

²⁶ על שבירת סימטריה בעזרת תוספת מילים או השמטתן, כאמצעי ספרותי מכוון ראו: שמעון, הנגדה, עמ' 109-112.

²⁷ פון ראד, בראשית, עמ' 100.

ובאפסיות, בדבר מה שחולף ואיננו יציב,²⁸ עד שגם אין עניין להקדיש זמן לביאור משמעות שמו. קשה להכריע אם שמו ניתן על שם סופו, או שמא יש לראות בשמו את תודעת הדמויות לאחר שנגזרה עליהן מיתה, והחיים הזמניים החולפים נדמים עליהם כהבל.²⁹ בין אם כך ובין אם כך ההבדל בין שם הבן הבכור לשם הבן הצעיר בולט ביותר. בכך, כבר בתחילת הסיפור פוגש הקורא בשני האחים מבעד שמותם: האחד מייצג שותפות עם הבורא ובשמו יש הד לחוזק, לקיום, בעוד האח הצעיר מוצג כנספח ושמו מעיד על חוסר חשיבות, על דבר מה חולף ללא משמעות יתרה.

על רקע תחושות אלו נמסרים המקצועות שבחרו האחים: "וַיְהִי הַבֵּל רֹעֵה צֹאן / וַיְקִין הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה" (ד, ב). כזכור, רש"י ראה באקספוזיציה זו רמיזה לשיפוט חיובי של הבל שהתרחק מן האדמה לאחר שקוללה, ובלשונו של אברבנאל: "אבל קין היה עובד אדמה, טבעו נוטה אל החומרי אשר קלל השם" (בפירושו במקום). ברוח זו כתב גם הרב אלחנן סמט:

קין הוא אפוא נציגה ומייסדה של תרבות עובדי האדמה הגולמית, בטרם הומתקה זו ונרפאה על ידי מצוות התורה. אשר על כן, עצם בחירתו באורח חיים שלילי זה, כמו גם השפעתו של אורח חיים הזה על אופיו, הם שגרמו לכך שה' לא שעה אל מנחתו, והם שעומדים ביסוד הידרדרותו אל רצח אחיו.³⁰

כנגד קריאה זו, שעולה ממנה שיש מתח יסודי בסיפור בין רועה הצאן לעובד האדמה, יצא עמוס פריש וכך כתב:

את הדעה המוצאת שלילה בעצם היות קין עובד אדמה – קשה לקבל. עבודת האדמה עשויה להביא את העוסק בה דווקא לידי 'שאו מרום עיניכם' (יש' מ, כו) ולתחושת תלות בבורא. ומנגד, רועה צאן אינו בהכרח טיפוס שופע טוב-לבב (משל הרועים ביח' לד). קשה למצוא בסיפור זה ביקורת עקרונית על העיסוק בעבודת האדמה.³¹

דומני, כי לפחות בכל הקשור לנקודת המוצא של הסיפור הצדק עם פריש, ואדרבה: אם יש נימה שיפוטית באקספוזיציה זו (דבר שאיני משוכנע בו כלל), הרי כוונת הכתוב היא דווקא לשבח את קין. תיאור מקצועו נעשה תוך שימוש באותן המילים בדיוק שנאמרו עם גירושו של האדם מגן עדן כייעודו החדש של האדם. שם נאמר: "וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעֹבֵד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם" (ג, כב), וכפי שכבר הערתי, יש בפסוק זה את תכלית הסיפור כולו שפתח בבעיה הנעוצה בכך שכל עוד האדם בגן הוא איננו עובד את האדמה: "וְכָל שֵׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרָם? הֲיֵהָ בְּאֶרֶץ... וְאָדָם אֵין לְעֹבֵד אֶת הָאֲדָמָה" (ב, ה). כלומר, יש לראות בקין את מי שנעתר ליעוד החדש שנכון לאדם: "וקין היה עובד אדמה". הוא זה שמממש את רצון ה' ואת תפקידו לאחר הגירוש. כאמור לעיל, השימוש בפועל "והאדם ידע" בתחילת הסיפור קושר את סיפור קין והבל לסיפור גן עדן, ולאור קישור זה קין מוצג כהמשך הטבעי של העלילה.

²⁸ כמשמעות של 'הבל' בספר קהלת. לקריאת ההבל הקוהלתי על רקע סיפורנו ראו למשל: ברזל, פרשנות חדשה; מיק, הבל. ²⁹ מי שיאמץ את פירוש רש"י, ועל פיו לידת קין הייתה בעוד הדמויות היו בגן עדן, הרי שניתן להציע שקין נולד לפני החטא ועונשו, טרם נגזרה גזרת מוות על אדם ואשתו, ואילו הבל הוא הבן שנולד לאחר גזירת המוות. אולם לשם אימוץ מהלך מורכב שכזה יש גם לאמץ את ההנחה שעוד לפני שנגזרה גזרת המיתה הדמויות ילדו, דבר שכפי שכבר הערתי אינו סביר.

³⁰ סמט, עיונים א, עמ' 17.

³¹ פריש, יגיע כפיד, עמ' 38.

אין להרחיק לכת ולומר שלאור דברים אלו יש ביקורת על הבל שלא עשה כמצופה ממנו ופרש מעבודת האדמה. גם לקריאה זו אין סימוכין בכתוב עצמו. דומה שהמסקנה היא שיש מקום לשני המקצועות ושאינן עדיפות לאחד מהם; בעצם בחירת המקצוע של האחים אין (עדיין) שיפוט כלשהו בסיפור.³²

בזאת אנו מגיעים לעיקר ענייננו – הבאת הקורבן על ידי שני האחים: "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קִין מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה'. וְהֶבֶל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֵאֲנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן" (ד, ג).

כאמור לעיל, הגישה הרווחת רואה בעיצוב הניגודיות בין שני האחים בפסוק זה, עיצוב שתכליתו לשבח את הבל על הבאת קורבן משובח ("מבכרות צאנו ומחלבהן"), ועל רקע שבח זה ניתן לשמוע את הביקורת הרמוזה על קין שלא דאג לקורבן משובח (אלא רק: "מפרי האדמה"). גם אם חוסר אפיונו של קרבן קין אינו מורה בהכרח – כקריאתו המחמירה של רש"י – שקין הביא "מן הגרוע שבפירותיו", הרי שהשתיקה לפחות רומזת שבניגוד לאחיו, קין לא השקיע מאמץ מיוחד בבחירת הפירות הטובים. דברים ברוח זו כתב ראב"ע: "ובעבור שכתוב 'מבכרות צאנו' [אצל הבל] יש סמך כי לא הביא קין מהבכורים",³³ או בניסוחו של רד"ק: "וידמה, כי מן הפחות היה. או אחר שאכל, הוא הביא מן הנותר לפניו. וכל זה הוא דרך ביזיון לפיכך לא נרצה קרבנו. וגם לא הביא מן הבכורים, כי אם הביא היה אומר, כמו שהוא אומר בהבל, לפיכך לא נתקבל קרבנו".³⁴

האם דיוק ספרותי זה הכרחי? אין ספק שאנלוגיה בין דמויות יכולה לתרום תרומה של ממש לשיפוט שלהן,³⁵ אולם האם במקרה שלפנינו המספר מעודד אנלוגיה ניגודית זו? קאסוטו תומך בטענה שיש כאן ניגוד, אך לא ניגוד חריף:

מכיון שבנוגע לקין נאמר מפרי האדמה סתם ובנוגע להבל מדגיש הכתוב שני ביטויים המציינים את הדבר המשובח שבמינו (מבכרות... ומחלבהן), הבחנה זו לא לחנם באה. מהצד השני יש לציין, שאמנם הבחנה ישנה אבל ניגוד איננו... במלים אחרות: הבל השתדל כדי לקיים מצוה מן המובחר, וקין הסתפק בקיום המצוה סתם.³⁶

למעשה, לא רק שמדובר כאן בניגוד שאינו חריף אלא שיש ללכת כאן צעד נוסף.³⁷ אם אומנם כוונת הכתוב להנגיד בין השניים, תיאור פעולתו של הבל בלשון "והבל הביא גם הוא" מוזר למדי. מלשון זו עולה הרושם שהבל פעל כמו קין לפניו, וגם הוא הביא מבכרות צאנו, וממילא יכול הקורא להתרשם שגם קין הביא מביכורי פירותיו.³⁸ מעניין שבתרגום המיוחס ליונתן גם קורבנו של קין מאופיין כקורבן ביכורים: "והוא מסוף יומיא, בארבסר בניסן, ואייתי קין מאיבא דארעא מדרע כיתנא קרבן ביכוריא קדם י". זו כמובן תוספת מדרשית על מה

³² בדיון בתפוצת העמים ובמגדל בבל תעלה נימה אחרת, ועל פיה הכתוב אכן מעדיף את הנוודים על פני יושבי הקבע, אך נימה כזו איננה פורצת בשלב של סיפור קין והבל שבו אנו אוזחים.

³³ ראב"ע לבראשית ד, ג-ד; מהדורת הכתר, עמ' 60.

³⁴ רד"ק לבראשית ד, ד; מהדורת הכתר, עמ' 61. וכן ר"י בכור שור ועוד רבים.

³⁵ ראו דוגמאות רבות לכך אצל שמעון, הנגדה.

³⁶ קאסוטו, מאדם עד נח, עמ' 138.

³⁷ היו חוקרים שטענו שאין כאן עיצוב של ניגוד כלל, כדוגמת ווסטרמן, בראשית, א, עמ' 296-297.

³⁸ השו"א: אופנהיימר, קין והבל.

שנאמר בפסוק עצמו,³⁹ אך הדבר מעיד על אפשרות קריאה, ועל פיה קין בדומה להבל הביא מביכורי פירותיו, וכאמור, לשון "גם הוא" תומך בה, וכפי שהתבטא כאן הרמן גונקל: "מפרי' – הוא חלק מן הפירות, ובהתאמה להקשר, בפשטות הכוונה לטוב ביותר".⁴⁰ אינני רוצה לטעון שאכן קין הביא מביכורי פירותיו או מפירותיו המשובחים. כל כוונתי היא לטעון שלו באמת היה רצון להנגיד בין האחים בכל הקשור לאיכות קורבנם, לא היה נעשה שימוש במילת 'וגם' שנותנת תחושה של דמיון ושל רציפות. ניתן הרי לכתוב ללא קושי: 'ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' / והבל הביא מבכורות צאנו ומחלביהן'. כעת, ההנגדה המרומזת בשל הקדמת הנושא לנשוא ('והבל הביא') מתאזן בתוספת המבע 'גם הוא' ומעמעם את הניגודיות שבין האחים.

יתר על כן: מה פשר תיאור הזמן הפותח את סצנת הבאת הקרבנות – "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים... (ד, ג). ייתכן שאין משמעות מיוחדת בשילוב תיאור זמן זה, וכל כוונתו לקדם את העלילה לקראת הסצנה הבאה. אך כמה פרשנים העירו שניתן להבין זאת כאחת ההוראות של 'ימים' במקרא – שנה, כמו תיאור התגלחת של אבשלום: "וּבְגִלְחוֹ אֶת רֵאשׁוֹ וַהֲיָה מִקֵּץ יָמִים לַיָּמִים אֲשֶׁר יִגְלַח כִּי כָבֵד עָלָיו וַיִּגְלַחוּ" (שמ"ב יד, כו), וכפי שחז"ל למדו מפסוק זה על היתר נזיר עולם להסתפר אחת בשנה.⁴¹ קריאה זו אומנם אינה הכרחית אך בדרך כלל בא בתורה לאחר 'מקץ' תיאור זמן ספציפי (בראשית ח, ו; טז, ג; מא, א; שמות יב, מא; במדבר יג, כה; דברים ט, יא; טו, א), כך שמתאים שגם כאן 'ימים' מכוון למשך זמן ספציפי. בהקשר סיפור קין סביר שהכוונה לשנה חקלאית.⁴² כלומר, לאחר שקין חרש וזרע והשקה וגידל צמחו לאחר שנה פירותיו, ואלו הם הפירות שהוא הביא לאלוהיו. כך למשל כתב כאן רד"ק:

'ויהי מקץ ימים' – מעת שהחל לעבוד את האדמה, לאחר ימים הביא מנחה לה', ולא זכר כמה ימים. ויש לפרש 'ימים' – שנה, כמו 'ימים תהיה גאולתו' (ויקרא כה, כט), כלומר: אחר שנה משעבד את האדמה, הביא לו ממה שהוציאה לו האדמה מנחה, במקום שקבע לו אדם לתפלה ולקרבן, וכן בניו עמו.⁴³

לשון אחר, נראה שגם אם לא נאמר בפירוש שמדובר בראשית הפירות (כפי שנאמר על הבל) התחושה שיכול הקורא לקבל מתיאור זמן זה היא שגם קין הביא מביכורי פירותיו והבל 'גם הוא' עשה כך.

היו שטענו שיש בצירוף 'פרי האדמה' לרמוז לבחירת הפירות הגרועה של קין, מפני שניתן היה לצפות בהקשר זה לצירוף פרי עץ.⁴⁴ אולם גם טענה זו אינה עומדת בפני הביקורת. אדרבה, מצוות הביכורים משתמשת בדיוק

³⁹ לדין בתוספת זו ראו: סקראטה, מחוץ לעדן, עמ' 69-71.

⁴⁰ גונקל, בראשית, עמ' 43.

⁴¹ "ולמדו מזה כי מי שנדר בניזיר עולם כל ימי חייו כשהכביד שערו מיקל בתער משנים עשר חדש לשנים עשר חדש, שנאמר 'ויהי מקץ ימים לימים' – זהו משנה לשנה, כי ימים הוא שנה, כמו: 'ימים תהיה גאולתו' (רד"ק בפירושו על אתר).

⁴² ראו את דיונו של סקראטה, מחוץ לעדן, עמ' 49-50 (הוא בסופו של דבר אומר שאין זו קריאה הכרחית, אך בהחלט אפשרית).

⁴³ רד"ק על בראשית ד, ג; מהדורת הכתר, עמ' 60.

⁴⁴ כך הציע הרב אברהם שמואל בנימין סופר – בנו של החת"ם סופר: "וטרחו המפרשים מה פשעו ומה חטאתו, שהביא ממה שלפניו. וכתבו כי פשתן גרוע הביא, וכן הוא במדרש ואינו מפורש בקרא. ונראה לי כי יש 'פרי העץ' ו'פרי האדמה', והיינו 'ויבא קין מפרי האדמה' ולא מפרי העץ, ובחר בגרוע" (כתב סופר על בראשית ד, ג).

בלשון קורבן קין: "וְלִקְחַת מְרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תְּבִיא מֵאֲרֶצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וְשָׂמַת בְּטֶנְא" (דברים כו, ב).

יש להדגיש: קשה להכריע אם באמת הכוונה היא שקין הביא מבכורות פירותיו, כשם שעשה הבל. אולם, קשה להניח שהכתוב היה נותר כה רב משמעי אם כל כוונתו להנגיד בין האחים וללמד שקין הביא מן הגרוע בעוד הבל השקיע מאמץ בקורבנו. האפשרות להבין שגם קין השקיע מאמץ בקורבנותיו והבל חיקה את אחיו הבכור, כה חזקה, שהיא מעלה סימן שאלה על הסבירות בהצעה שכל דחיית קורבן קין נובע מטיב הקורבנות שהוא הביא ובזלזולו באיכותם.

לצירוף 'גם הוא' שנאמר על הבל יש אפקט נוסף: הוא ממשיך ותומך בעיצוב הבל כנספח לאחיו, כמי שמחקה אותו אך אינו יוזם בעצמו את תהליך הבאת הקורבן. קין הוא יוזם הקורבן, ואחיו הבל, עשה 'גם הוא' כפעולת קין. הבל הוא, כזכור, 'אחיו' של קין.

לא ייפלא אפוא כי האחים מוצגים בשרשור כיאסטי לאורך התמונה כולה, כך שהקורא אינו יכול להצביע על אח אחד שעדיף ומקדים את אחיו:

לידתם: "וַתֵּהָרַ וַתֵּלֶד אֶת קַיִן / וַתִּסֶּף לְלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל"

מקצועם: "וַיְהִי הָבֶל רֹעֵה צֹאן / וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה"

הבאת קורבנם: "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה' / וְהָבֶל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֻלְבֵּהוּ"

יחס ה' לקורבנותיהם: "וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ / וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה"

בשלב קריאה זה אין אפוא סיבה להניח שקורא הסיפור מעלה על דעתו שקורבן קין לא יתקבל. לא רק שאין לכך רמזים, אלא אדרבה: הסיפור מעודד קריאה אשר על פיה כבר מראשית לידתו של קין יש מערכת יחסים מיוחדת עם ה' – כפי שבא לידי ביטוי בשמו, ואכן בחייו ממומשת מערכת יחסים זו, תוך שהוא מביע בהבאת קורבנו את הכרתו בהשגחת ה' על עבודתו ועל יבול פירותיו; כשם שאימו הביעה את השותפות עם ה' בפרי בטן, גם קין מביע בקורבן שהביא את השותפות שיש לו עם ה' בפרי האדמה; אימו אולי ילדה אותו בעצב, אך הכירה בכך שמאת ה' הוא ניתן לה, וגם קין עבד אולי את האדמה בעצב, אך הכיר בכך שפירותיו ניתנו לו מאת ה'.

על רקע ציפייה זו מגיעה ההפתעה הגדולה של הסיפור: "וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ. וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה" (ד, ד-ה). ללא הסבר וללא נימוק, נותרים קוראי הסיפור פעורי פה ומאוכזבים נוכח דחיית קורבנו של קין! אפשר רק לדמיין את קין שמסתכל ימין ושמאל ומחפש פשר לדחייתו, לסירוב האל הנורא לקבל את קורבנו. מאמציו ויוזמתו נטרפו ופניו של האל שאותם הוא ביקש הסתתרו מפניו, בלי פשר או סיבה נראית לעין.

מהי המגמה בהולכת הקורא שולל? האם יש תכלית בבניית ציפייה שאינה מתממשת בסופו של דבר, מעבר לעצם התועלת הברורה שבעיצוב יסוד של 'הפתעה' ושל מתח בסיפור?

יש להביא בחשבון שתי פרספקטיבות – ספרותית ותאולוגית. מן הבחינה הספרותית, קין הוא גיבור הסיפור. גם אם הדבר מפתיע, הדמות שהקורא מלווה לאורך הסיפור היא קין ולא הבל. הדבר קשור במה שהזכרתי לעיל, בדבר השם של קין שמדרשו מפורט בעוד הבל מוצג כדמות משנית. הדבר בולט עוד יותר במעקב אחר הדמויות בעמידתן מול ה' לאחר הבאת קורבנותיהן. תגובת קין משולבת בכתוב: "וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו" (ד, ה), אך תגובת הבל אינה נרמזת. כאמור לעיל, האחים מובאים לאורך הסיפור בשרשור כיאסטי כשכל פעם אח אחר פותח את הסצנה. מבנה מרשרר זה מבליט את חסרון תגובת הבל לאחר קבלת קורבנו:

"וַיִּשַׁע ה' אֶל הַבֵּל וְאֶל מִנְחָתוֹ / וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה"

"וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו" / [חסר: 'והבל שמח בלבו']

העדר תגובת הבל מעיד יותר מכול שהוא לא במוקד הסיפור. העלילה הגיעה לנקודת הרתיחה שלה: קין כועס וכעת הקורא אמור לעקוב אחריו ולא משנה כלל איך הגיב הבל נוכח קבלת קורבנו. עצם התגלות ה' לקין ודבריו אליו מעידים שהוא גיבור הסיפור ולא הבל – שאומנם קורבנו התקבל אך פיו לא נפתח לאורך הסיפור כלל.

הבל הוא אם כן 'דמות משנית' בסיפור, דבר האמור ליצור הזדהות עם קין – עם הציפייה שמלווה אותו עם הבאת הקורבן; ועם כאב הדחייה. לשון אחר, הקורא את הסיפור עם הפרשנים המשחירים את פניו של קין כבר מלידתו, ועל פיהם קין מלכתחילה פשע בבחירת עיסוקו והביא מן הגרועים שבפירותיו מנחה לה', לא יוכל להזדהות עם כאב דחייתו: "ויחר לקין מאד ויפלו פניו"; הוא אינו יכול להבין מבין מדוע קין כה כועס. וכי קין אינו מבין שאם הוא הביא קורבן מן הגרועים שבפירותיו יעדיף האל את קורבנו של אחיו שהביא את המובחרים שבבהמותיו? לפי זה קין מוצג בסיפור לא רק כמנוול אלא גם כשוטה. אולם באמת, קריאה תמימה יותר מביאה אותנו להיות שותפים עם ציפיית קין לקבלת קורבנו, ומשום כך, הקורא את הסיפור, מזדהה לחלוטין עם גיבורו על אי קבלת הקורבן; על דחייתו על ידי ה' שאת קרבתו הוא ביקש.

דומה שגם לצורך כך נמנע הכתוב מלגלות את סיבת דחיית קורבנו של קין. להלן אציע מגמה תאולוגית לעניין, אך מהבחינה הספרותית יש לשתיקה זו תרומה בהזדהות הקורא עם קין. כעסו ואכזבתו של זה שנדחה קורבנו גדולים יותר אם אין לדבר נימוק. ההכרעה האלוהית שנראית לקין – ולקורא – שרירותית, מעוררת אכזבה וכעס גדול יותר מאשר הדחייה שנימוקה בצידה.⁴⁵ בכך מוצף נושא נוסף בסיפור: העמידה האנושית מול ההכרעה השרירותית של ה' נוכח הניסיון האנושי להתקרב אליו ולעובדו. דבר זה מוביל אותנו למעגל השני – המעגל התאולוגי.

מעבר לפרספקטיבה הספרותית, יש לשבירת הציפייה בסיפור גם ערך תאולוגי. המסר שטמון באי קבלת קורבנו של קין הוא שלא ניתן להעריך מיהו הראוי לפני ה' ומי הוא זה שאינו ראוי. אין די בפרספקטיבה האנושית להכריע בשאלה זו, והכרעת ה' על קבלת קורבן או דחייתו, מובעת בסיפור כפריצה אלוהית מפתיעה, שאינה בנויה כרצף לוגי מהמעשים המתוארים לפני כן. איני סבור שיהיה נכון לומר שתכלית הסיפור היא שאין להכרעה

⁴⁵ בדומה הציעה גם דינור, קין והבל, עמ' 4-5.

ה ר צ ו ג

האלוהית טעם, אולם נכון לומר שמגמתו התאולוגית של הסיפור היא הטמעת הטענה שאין ביכולת האדם לשפוט באופן מלא מיהו הראוי לפני האלוהים.